

Η ποιητικότητα του πεζού λόγου: η περίπτωση του Γ. Ιωάννου και του Μ. Χακκά

Θανάσης Σπηλιάς

Today it is generally accepted that the old distinction “what is not prose is verse; and what is not verse is prose” is not fully valid. Furthermore, it has been argued (Paganos, 1983:28) that “various genres (poetry-prose, novel-short story [...] tend to coincide”. In Greek prose fiction (period under examination: 1960–1975) the “mixture” of prose/poetry takes two forms: a) poetic pieces are interspersed within the prose text, and, b). prose itself is characterized by some sort of poetic features. With regard to the former, some examples are discussed below. As for the latter, it is argued in this article that in both Ioannou’s and Chackas’s prose the poetic style lends the text lyricism, brevity and poetic language.

Γενικά

Στην παραδοσιακή προσέγγιση και τον αυστηρό διαχωρισμό πρόζα/ποίηση, η ποίηση φέρεται να ασκεί μεγαλύτερη γοητεία σε ορισμένους λογοτέχνες και να έχει υψηλότερο κύρος. “Όταν προσπαθώ στις συνηθισμένες στιγμές μου να γράψω στίχους, [...] οι στίχοι αυτοί είναι κακοί και τους χρησιμοποιώ για φράσεις στην πρόζα”, δηλώνει ο Μ. Χακκάς (1972:196), ενώ αντίθετα γράφει ποίηση μόνο στις “εξαιρετικές του στιγμές” – “[...] τότε έρχονται χιλιάδες στίχοι, διαλέγω απ’ αυτούς τους καλύτερους και σιάχνω ένα ποίημα”. (Χακκάς. 1972:196). Σε άλλο πάλι σημείο αποφαίνεται κατηγορηματικά για την “ανωτερότητα” της ποίησης – “με τόσα λίγα που ξέρω, μπορεί να μην είμαι ποιητής, ούτε καν πεζογράφος”. (Χακκάς, 1972:225).

Ανάλογες παρατηρήσεις κάνει και ο Α. Νικολαΐδης, ο οποίος παρουσιάζει τον πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος *Οι Συνυπάρχοντες* να διακηρύττει: “Κατάργησα κάθε είδος γράμμα και εκφράζομαι μόνο με στίχους”. (Νικολαΐδης, 1969:554). Δικαιολογεί μάλιστα την στροφή του αυτή, προβάλλοντας την ιδέα ότι “μονάχα η ποίηση μπορεί να σώσει αληθινά τις λέξεις” (σ. 555), και κατά συνέπεια μόνο με τους στίχους, που αποτελούν τις “μυστικές του μπόμπες” τις “βραδυφλεγείς” (σ. 555), θα καταφέρει ίσως να επηρεάσει, ή τουλάχιστον να μεταδώσει κάποιο μήνυμα προς το αναγνωστικό κοινό.

Παρά την σχηματική αντιπαράθεση των δύο ειδών που παρακολουθήσαμε παραπάνω, είναι σήμερα κοινά αποδεκτό¹ πως η παλιά διάκριση “ό,τι δεν είναι πρόζα είναι σίχιο. Και ό,τι δεν είναι σίχιο, είναι πρόζα”² έχει πάψει να έχει απόλυτη ισχύ, όπως επίσης έχουν ατονήσει και κάποιες “ζευγαρωτές αντιπαράθεσεις” του τύπου “ποιητικό /αντιποιητικό (λογοτεχνικό)” “ποιητική γλώσσα/καθημερινή γλώσσα”³ κ.ά. Ορισμένοι μάλιστα λογοτέχνες και κριτικοί πηγαίνουν ακόμα πιο πέρα, υποστηρίζοντας ότι “μέσα στο σύγχρονο μυθιστόρημα [...] χωρούν άνετα και ο δοκιμιακός και ο ποιητικός λόγος”,⁴ ή ότι τα διάφορα [λογοτεχνικά] είδη (ποίηση – πρόζα, μυθιστόρημα – διήγημα, δοκίμιο – ποίημα) τείνουν να συμπέσουν”. (Παγανός, 1983:28).

Στο παρόν άρθρο θα λάβουμε ως δεδομένη την ύπαρξη “ποιητικότητας” στον πεζό λόγο – “μόνο ο κακός πεζογράφος δεν το αντιλαμβάνεται [ότι η πεζογραφία εμπεριέχει ποίηση]”, θα πει ο Μ. Κουμανταρέας⁵ και θα διερευνήσουμε τον τρόπο “σύζευξης” πρόζας και ποίησης, τους παράγοντες, από τους οποίους εξαρτάται η ποιητικότητα, καθώς και το αποτέλεσμα που δημιουργείται.

1 Διεθνή συνέδρια, για παράδειγμα, του κύρους του “Συμποσίου Ποίησης” του Πανεπιστημίου Πατρών έχουν ως θέμα την “Ποίηση και πεζογραφία” (βλ. Πρακτικά. Συμποσίου Ποίησης, Αχαϊκές εκδόσεις, 1990).

2 Μολιέρος, στο Βελουδής, 1992:39.

3 Βελουδής, 1992:39.

4 Νικολαΐδης στο Φωστιέρης – Νιάρχος, 1990:229.

5 Κουμανταρέας στο Φωστιέρης – Νιάρχος, 1990:165.

Στην περίοδο που εξετάζουμε – δηλ. την πεζογραφία 1960–1975 – η μείξη πρόζας/ποίησης γίνεται με δύο τρόπους: α) όταν “καθαρά” ποιητικά κομμάτια ενσωματώνονται στο ίδιο το πεζό,⁶ και β) όταν το ίδιο το πεζό χαρακτηρίζεται από κάποιου είδους ποιητικότητα.

Εμβόλιμοι στίχοι

Στην περίοδο που μας αφορά η πρώτη περίπτωση – οι εμβόλιμοι δηλαδή στίχοι σε πεζό κείμενο – είναι πολύ περιορισμένη, συναντιέται όλο κι όλο σε τρεις τέσσερις πεζογράφους και σχετίζεται με την “εξ ορισμού” βραχύτητα και πυκνότητα της ποίησης. Ο Α. Νικολαΐδης, για παράδειγμα, τελειώνει το εκτενέστατο μυθιστόρημά του με ποίημα επειδή, όπως δηλώνει ο ίδιος, πιέζεται από το χρόνο – “κι ούτε έχω καιρό γι’ αυτά, γιατί όλα κινούνται γρήγορα σαν αστραπή... [...] Κατάργησα λοιπόν κάθε άλλο είδος γράψιμο κι εκφράζομαι μόνο με στίχους!” (Νικολαΐδης, 1969:553–554). Αποδίδει, μ’ αυτόν τον τρόπο, κάποια πλεονεκτήματα στην ποίηση έναντι της πρόζας και αναγνωρίζει πως η ποίηση είναι πιο κατάλληλη για μετάδοση του σκοπού του.

Αλλού, η μετάβαση από τον πεζό λόγο στον ποιητικό γίνεται όταν ο αφηγητής θέλει να περιγράψει σκηνές “έκστασης” κάποιου προσώπου της ιστορίας (βλ. Καρατζαφέρη, 1963:185). Αφήνεται κι εδώ να εννοηθεί ότι ο ποιητικός λόγος έχει τη δυνατότητα να “φορτίζεται” περισσότερο και είναι έτσι σε καλύτερη θέση να αποδώσει “συμπυκνωμένα” την ένταση των προσώπων (βλ. επίσης Καρατζαφέρη, 1966:121–123).

Τέλος, ο αφηγητής καταφεύγει σε στίχους όταν θέλει να αποφύγει την αναλυτική περιγραφή.⁷ Καταγράφει τότε ορισμένα “σχεδιάσματα” ημιτελή τα οποία θα μπορούσαν ενδεχομένως να αναπτυχθούν αργότερα, ή αφήνονται να “συμπληρωθούν” από τον ίδιο τον αναγνώστη. Χρησιμοποιούνται σ’ αυτή την περίπτωση πολλά αποσιωπητικά για να φανεί ότι η

---

6 Εννοούμε εδώ δημιουργήματα του ίδιου του συγγραφέα. Γιατί υπάρχει φυσικά και η άλλη περίπτωση, ποιήματα γνωστών ποιητών να εντάσσονται στο πεζό (βλ. για παράδειγμα Καρατζαφέρη, 1963:121 και 213).

7 Αυτό συμβαίνει σε αρκετά σημεία των έργων της Ι. Καρατζαφέρη που εμπίπτουν στην περίοδο που ερευνούμε (βλ. Καρατζαφέρη 1961, 1963, 1966).

σκέψη δεν έχει ολοκληρωθεί. Υπόψιν ότι όλα τα ανωτέρω “ποιητικά εμβόλιμα” είναι γραμμένα σε ελεύθερο στίχο και η γραφή είναι αρκετά κοντά στον πεζό λόγο.

Ποιητικότητα του πεζού λόγου

Όσον αφορά την δεύτερη περίπτωση που αναφέραμε παραπάνω – την ποιητικότητα δηλαδή του καθαυτού πεζού λόγου – θα πρέπει να διευκρινιστεί πως δεν μιλούμε για “τυχαίους” έμμετρους στίχους, οι οποίοι “είναι δυνατόν να εμφανιστούν σποραδικά και συμπτωματικά και στον καθημερινό πεζό λόγο”.⁸ Μας ενδιαφέρει εδώ η διάνθιση της πρόζας με συχνούς και ποιητικούς “στίχους”⁹ και άλλα χαρακτηριστικά της “παραδοσιακής” ποίησης.

Για να δείξουμε το μέτρο της “ποιητικής πρόζας”, θα αναφερθούμε σε δύο από τους γνωστότερους πεζογράφους – τον Γ. Ιωάννου και τον Μ. Χάκκα – και θα αναλύσουμε τα ποιητικά χαρακτηριστικά που παρατηρούνται στην πρόζα τους. Υπ’ όψιν ότι και οι δύο γράφουν και ποίηση και, επιπρόσθετα, “ενδύκνυνται” για τέτοιου είδους μελέτη.

Η περίπτωση του Γ. Ιωάννου

Ξεκινώντας με τον Ιωάννου, θα πρέπει να αναφέρουμε πως ο ίδιος παραδέχεται ότι η πρόζα του περιέχει ορισμένα ποιητικά χαρακτηριστικά.¹⁰

8 Βλ. Πολίτου-Μαρμαρινού, 1990:134.

9 Πρόκειται φυσικά για πεζό λόγο, που θα μπορούσε να διαρυθμιστεί σε στιχουργική μορφή. Παραθέτουμε ένα από τα πολλά παραδείγματα που θα μπορούσε κανείς να σταχυολογήσει: “Των γενεθλίων τ’ αγγελούδι το καλό σβήνει τα φώτα του σπιτιού και το φωνόγραφο σωπαίνει”. (Τριβίζας, 1972:1040).

Θα ήταν δύσκολο για κάποιον να διαφωνήσει ότι δεν πρόκειται για ποίηση, αν το κομμάτι αυτό ήταν γραμμένο στην παρακάτω μορφή:

Των γενεθλίων τ’ αγγελούδι το καλό
σβήνει τα φώτα του σπιτιού
και το φωνόγραφο σωπαίνει.

10 Βλ. “Εις εαυτόν”, (Ιωάννου, 1984:223–224). Επίσης Ο Δρουκόπουλος (1992:126) σχολιάζει το γεγονός ότι “η ίδια η πεζογραφία του Ιωάννου περιέχει στοιχεία ποιητικά” και παραθέτει “μερικά δείγματα [πεζού] (με χωρισμένη τη φράση σε στίχους)”.

Ισχυρίζεται μάλιστα ότι η “ποιητική του φόρμα” “έχει τις καταβολές της στους “αρχαίους λυρικούς και τον Καβάφη” (Ιωάννου, 1984:224), από τους οποίους επηρεάστηκε. Και, απευθυνόμενος “εις εαυτόν” σχολιάζει:

[...] σκεφτόσουν ένα είδος πεζού, που θα εξυπηρετούσε κυρίως την ποιητική σου, χωρίς να αναφέρεσαι σ’ αυτήν”. (Ιωάννου, 1984, 224).

Θα εξετάσουμε εδώ το είδος της ποιητικότητας που εμπεριέχει η πρόζα του Γ. Ιωάννου, στηριζόμενοι σε ένα από τα πρώτα του πεζογραφήματα, το “Παναγιά η Ρευματοκρατόρισα”.¹¹ (Ιωάννου, 1976:164–167).

Στο πεζογράφημα ενσωματώνεται ένα “ποντιακό τραγούδι με ωραίο σκοπό”¹² (σ. 167). Όμως πέρα από την ομοιοκαταληξία του τετράστιχου, την στιχουργική και την “παράξενή του γλώσσα”,¹³ το τραγούδι παρουσιάζεται σαν “προέκταση” της αμέσως προηγούμενης “ποιητικής” πρόζας, η οποία με τον ρυθμό και τις παρηχήσεις που εμπεριέχει, και με τον τρόπο που “κόβονται” οι φράσεις, θα μπορούσε να “περάσει” ως ποίηση σε ελεύθερο στίχο. Ας χωρίσουμε την περίοδο σε στίχους για να συγκρίνουμε:

Μια μέρα, τώρα τελευταία,
καθώς της παραπονιόμουν νοερά
για την αφόρητη πια ερημιά μου,
άκουσα μέσα μου σαν απάντηση
ένα ποντιακό τραγούδι με ωραίο σκοπό:
“Τυραννιούμαι και κλαίω
και κανέναν δεν το λέω.
Σ’ ένα ν-έμορφον κορτσόπλον
τα παράπονα μ’ θα λέω”.

11 Το πεζογράφημα αυτό δεν αποτελεί εξαίρεση, θα ήταν δυνατόν να διαλέξουμε κάποιο άλλο και να καταλήξουμε σε παρόμοιες διαπιστώσεις.

12 Υπόψιν ότι η ενσωμάτωση στίχων συμβαίνει αρκετά συχνά στην πρόζα του Ιωάννου.

13 Βλ. Καβάφης, “Πάρθεν” στο Πολίτης, 1977 (Εβδομο βιβλίο):37.

Δεν είμαστε σίγουροι αν εδώ συνειδητά σκέπτεται ο Ιωάννου τον Καβάφη με το “Πάρθεν”. Όμως διακειμενικά, το παραπάνω παράθεμα εκεί μας οδηγεί.

Ο Ιωάννου λοιπόν, από τη μια, χρησιμοποιεί ποιητική πρόζα,¹⁴ μέρος της οποίας θα μπορούσε να χωριστεί σε αυτόνομους ελεύθερους στίχους· από την άλλη, όπως θα δούμε παρακάτω, χρησιμοποιεί διάφορα ποιητικά στοιχεία τα οποία συναντιούνται στα δημοτικά τραγούδια, ή την παραδοσιακή ποίηση που βρίσκεται κοντά στη δημοτική. Τα στοιχεία αυτά (παρμένα από το ίδιο το πεζογράφημα) είναι τα ακόλουθα:

1. Ιαμβικοί δεκαπεντασύλλαβοι,

γύρω τριγύρω έφερναν βόλτες τα παλικάρια
κανένας δεν τον πρόλαβε, τον είχαν κάψει οι τούρκοι
πράγμα διόλου απίθανο, σε αιμάτινο ποτάμι
προβλέποντας τα αίματα, τις πείνες και τις δίψες

2. Ημιστίχια (ή ανεξάρτητοι οχτασύλλαβοι στίχοι)

Σε μια γωνιά του νάρθηκα
Εκεί ήταν αρχόντισσα
Να πάρει αμέσως τα βουνά

3. Αύξουσα κλίμακα

γλέντια, χαρές και γεννητούρια.

Οι κριτικοί έχουν επισημάνει το γεγονός ότι “η πεζογραφία του Ιωάννου περιέχει στοιχεία ποιητικά” και ότι “η φράση στο πεζογράφημα έχει πολλές φορές ρυθμό και δεν βρίσκεται πολύ μακριά από το στίχο”. (Δρουκόπουλος, 1992:126). Μάλιστα ο Π. Μουλλάς πολύ εύστοχα επισημαίνει ότι “η πρόζα του Ιωάννου σχολιάζει την ποίησή του”. (Μουλλάς στο Δρουκόπουλος, 1992:128).

Πράγματι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην ποίηση και στα πεζά του Γ. Ιωάννου. Από άποψη θεματογραφική, παρατηρείται μια επανάληψη των

---

14 Το κομμάτι που χρησιμοποιήσαμε δεν είναι το μόνο ποιητικό στο πεζογράφημα που σχολιάζουμε, τουλάχιστον άλλα δύο-τρία μέρη θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν.

“θεματικών συστατικών” ή “κέντρων” – όπως τα αποκαλεί ο Ξ. Κοκκόλης.¹⁵ Πέρα όμως από την θεματική επανάληψη υπάρχει και επανάληψη φραστική – υπάρχουν μέσα στα πεζά διασκορπισμένες ποιητικές εκφράσεις, εναλλακτικοί σχεδόν στίχοι των ποιημάτων του. Αυτό θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, λαβαίνοντας υπόψιν (ορισμένους στίχους από) το ποίημα “Με το τρένο”. (Ιωάννου, 1988:91). Ιδού οι πέντε¹⁶ πρώτοι στίχοι:

Α	Όλη τη νύχτα λέγανε ψαλμούς
Β	– τους παίρνουν όπου νά ’ναι τους Εβραίους.
Γ	Τα ξημερώματα ήρθαν και μας φίλησαν,
Δ	ξυπνήσαν το μικρό τους, έβρασαν αυγό·
Ε	φεύγανε, λέει, ταξίδι με το τρένο...

Οι πληροφορίες που μεταφέρονται στους πέντε αυτούς στίχους δίνονται αναλυτικά σε τρία πεζά,¹⁷ συγκεκριμένα στο “Το κρεβάτι”, που συμπεριλαμβάνεται στην *Σαρκοφάγο* (Ιωάννου, 1976:145–151), στο “Το ξεκλήρισμα των Εβραίων”, που βρίσκεται στη συλλογή *Το δικό μας αίμα*, (Ιωάννου, 1978:51–69), και στο “Έν ταις ημέραις εκείνες” από την *Πρωτεύουσα των προσφύγων* (Ιωάννου, 1984:58–70). Επιπρόσθετα, μια προσεκτική ανάγνωση των τριών κειμένων αποκαλύπτει ότι υπάρχουν μέσα σ’ αυτά διασκορπισμένες ποιητικές εκφράσεις οι οποίες βρίσκονται τόσο κοντά στους πρωτότυπους στίχους, που θα μπορούσαν ίσως να αντικαταστήσουν

15 Βλ. Κοκκόλης, 1979: 114.

16 Υπόψιν ότι για τον πέμπτο στίχο του ποιήματος, απ’ ό,τι τουλάχιστον μπορέσαμε να ανακαλύψουμε, δεν υπάρχει κάποιος “εναλλακτικός” στίχος ή κάποια παρόμοια έκφραση στα πεζά.

17 Τα δύο από τα τρία πεζά που μας απασχολούν εδώ, ήτοι το “Το ξεκλήρισμα των Εβραίων” και το “Έν ταις ημέραις εκείνες”, ξεπερνούν τα χρονικά όρια που έχουμε θέσει. Αυτό δεν αναιρεί το επιχείρημά μας για την ποιητικότητα της πρόζας του Ιωάννου, ίσα-ίσα σημαίνει ότι απλώνεται σε όλο του το έργο. Υπόψιν ότι το λυρικότερο, και κατά τη γνώμη μας, “ποιητικότερο” διήγημα του Ιωάννου, το “Επιτάφιος Θρήνος”, (βλ. Ιωάννου, 1980) γράφτηκε μετά την περίοδο που ερευνούμε.

ορισμένους απ' αυτούς ή τουλάχιστον να παραλληλιστούν μ' αυτούς από άποψη νοηματική και μορφική.

Οι τέσσερις πρώτοι στίχοι παρουσιάζονται με τις ακόλουθες αντιστοιχίες, ή παραλλαγές, στα πεζιά:

A. Όλη τη νύχτα λέγανε ψαλμούς

1. Αργά τη νύχτα βούιζε/ από ψαλμούς η γειτονιά μας
(Ιωάννου, 1976:148)
2. Από παντού ανέβαιναν/ σπαραχτικές δεήσεις
(Ιωάννου, 1976:148)
3. Σιγόψελναν μέχρι τα ξημερώματα
(Ιωάννου, 1978:65)
4. Τις νύχτες ακούγαμε /πνιχτές μελωδίες
(Ιωάννου, 1984:64)
5. Καθόνταυσαν όλοι στο σαλόνι/ μες τα σκοτεινά και σιγόψελναν
(Ιωάννου, 1984:64)

B. Τους παίρνουν, όπου νά 'ναι τους Εβραίους

1. Θα τους “σηκώσουν” όπου νά 'ναι [...] τους Εβραίους
(Ιωάννου, 1984:63)
2. Τους παίρνουν τους Εβραίους (Ιωάννου, 1984:65)
3. Όπου νά' ναι τους έπαιρναν (Ιωάννου, 1978:63)
4. Τέλος, ένα πρωί τους πήραν (Ιωάννου, 1978:63)

Γ. Τα ξημερώματα ήρθαν και μας φίλησαν

1. Και μετά αγκαλιές, φιλιά, όρκοι και δάκρυα
(Ιωάννου, 1978:66)
2. Φιλιούνται σταυρωτά με την κυρία Σιντώ
(Ιωάννου, 1984: 66)

Δ. Ξυπνήσαν το μικρό τους έβρασαν αυγό

1. Η κυρία Σιντώ
βράζει αυγό για τον Ίνο
(Ιωάννου, 1984: 66)
2. Βρήκαν το κουράγιο να βράσουν
εκείνη τη στιγμή αυγό
και να ταΐσουν ένα μικρό αγόρι
(Ιωάννου, 1978: 66).

Όπως ελπίζουμε έχει φανεί, η εξέταση αυτή¹⁸ έθιξε ερωτήματα σχετικά με τα κινούμενα μοτίβα στην ποίηση και στην πεζογραφία του Γ. Ιωάννου. Περισσότερο όμως απ' όλα απέδειξε, πιστεύουμε, ότι η πρόζα του Ιωάννου δεν περιέχει απλώς ποιητικά στοιχεία, αλλά στίχους ολόκληρους οι οποίοι θα μπορούσαν να αποτελέσουν οργανικά μέρη συγκεκριμένου ποιήματος.

Η περίπτωση του Μ. Χάκκα

Σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα και περισσότερο ποικιλότητα και εμφανή είναι τα ποιητικά στοιχεία στην πρόζα του Μ. Χάκκα. Μολαταύτα ο χώρος εδώ έχει παραμείνει σχεδόν ανεξερεύνητος, εκτός από ορισμένες απλές διατυπώσεις για την ύπαρξη ποιητικών στοιχείων στην πρόζα του εν λόγω συγγραφέα.¹⁹

Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι τα ποιητικά χαρακτηριστικά στο πεζογραφικό έργο του Μ. Χάκκα συνδέονται με το ίδιο το πνεύμα και το θέμα των πεζών. Στα πρώτα του διηγήματα (Χάκκας, 1966), για παράδειγμα (“Του Στρατού”), όπου εκφράζεται η αντίδραση προς το

---

18 Παρόμοια ομοιότητα, σε μικρότερη, ωστόσο, κλίμακα, μπορεί να διαπιστωθεί και σε άλλα ποιήματα του Γ. Ιωάννου σε σχέση με τα πεζογραφήματά του, (βλ. Δρουκόπουλος, 1992:127).

19 Βλ. ορισμένες “επιγραμματικές” παρατηρήσεις στο Μ. Χάκκας (1979) των Σ. Μπεκατώρου (σ. 74 –75), Τ. Καλλατζή (σ. 49), Μ. Λαμπίρη, (σ. 93).

στρατιωτικό (και πολιτικό) κατεστημένο, τα ποιητικά στοιχεία είναι δανεισμένα από τα δημοτικά τραγούδια. Γίνεται χρήση – κατάχρηση μάλλον – του δεκαπεντασύλλαβου, που είναι ο κατεξοχήν στίχος που εκφράζει το “μεγαλειώδες”,²⁰ ο τόνος είναι υψηλός, οι εικόνες μεγαλόπρεπες. Πιο συγκεκριμένα παρατηρούνται τα εξής χαρακτηριστικά:²¹

1. Φράσεις σε μορφή 15σύλλαβου (μέτρο, τομή, ισομετρία κλπ),
Τρεμόπαιζαν τα χείλη μου, τ’ αυτιά μου τεντωθήκαν (σ. 31)
2. Ταυτολογία,²²
Να μη ματαγυρίσει, να μη ματαδιαβεί (σ. 16)
3. Αναφορά στο τρίκωλο σχήμα,
Για τρίτη και φαρμακερή ... (σ. 16)
4. Τυποποιημένες εκφράσεις της δημοτικής ποίησης,
Ούτε...ούτε, Θέλεις....θέλεις (σ. 19)
5. Αύξουσα κλίμακα,
να βρίζει, να χτυπάει να παραφέρνεται (σ. 29)
6. Άσκοπες ερωτήσεις,
(Αρχή του διηγήματος “Μουλαροπεριπέτεια”, σ. 41).

Στα μετέπειτα πεζά – Ο Μπιντές, και το *Το Κοινόβιο* – τα χαρακτηριστικά της δημοτικής ποίησης περιορίζονται, ο τόνος χαμηλώνει αλλά παράλληλα το λεξιλόγιο γίνεται πιο εκλεπτισμένο, η γλώσσα πιο καλλιεργημένη, τα λογοπαίγνια πιο συχνά. Γενικά η πρόζα γίνεται τώρα πιο λυρική με την χρήση ποικίλων άλλων ποιητικών στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά είναι τα εξής:

1. Εναλλαγή μέτρου (μεσοτονικό – > αναπαιστικό),

20 Βλ. D. B. Richs, 1987–1989:66.

21 Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν, εδώ απλώς δίνουμε ένα τέτοιο παράδειγμα.

22 Μπορεί κανείς να διακρίνει διάφορες παραλλαγές της ταυτολογίας όπως ελληνικά / τουρκικά: Από τη λεβεντιά και τ’ ασικλίκι του, όλο/ μέρος : Όλες τις βδομάδες, όλες τις μέρες κλπ.

αν πέσω για ύπνο / Τότε είναι που αρχίζει το βάσανο/
από φάλαγγα χίλιες φορές πιο χειρότερο (1972: 211)

2. Ομοιοκαταληξία,

πουλώ κι εγώ τα νιάτα μου όσο όσο
από την πόλη των ωνίων να γλιτώσω (1972:423)

3. Εσωτερική ομοιοκαταληξία,

Βρίσκω την ποίηση για την ποίηση του Μαλλαρμέ, μαλ αρμέ.
Θα' θελα [...] να 'ναι μ' άλλα λόγια μπον αρμέ και αλαρμέ (1972,
275)

4. Παρήχηση,

Πέρα μια πάλλευκη Ακρόπολη λαμπρός Παρθενώνας, Ερέχθειο,
Προπύλαια, όλα στο μάρμαρο. (1972:181).

Συμπεράσματα

Είναι αυτονόητο ότι τα ποιητικά στοιχεία που επισημάναμε στα πεζά του Ιωάννου και του Χάκκα έχουν άμεση επίπτωση στην λυρικότητα του κειμένου καθώς και στον ρυθμό, αφού, όπως σωστά υποστηρίζει η Μ. Πολίτου-Μαρμαρινού “στην πεζογραφία, αντίθετα [με την ποίηση], ο ρυθμός είναι αποτέλεσμα απομάκρυνσης από τον φυσικό ρυθμό της γλώσσας και προσφυγή στην κανονική σχεδόν ρυθμικότητα, που προσδίδει στον ποιητικό λόγο το μέτρο”. (Πολίτου, 1990: 143).

Στον Ιωάννου, τα ποιητικά στοιχεία συνδέονται με την επιγραμματικότητα και την βραχύτητα που χαρακτηρίζουν τα πεζογραφήματα – γενικά με την “πολύπτυχη φόρμα” που ο συγγραφέας προσπάθησε να δώσει στα πεζά του και η οποία θα μπορούσε “να καλύπτει [...] και την ποιητική του διάθεση”. (Ιωάννου, 1984:223).

Στον Χάκκα, πέρα από το ύφος, η ποιητικότητα που πρατηρείται στα πεζά διαφοροποιείται ανάλογα με το θέμα των διηγημάτων. Υποστηρίξαμε ότι στα πρώτα διηγήματα, που κυριαρχεί το αγωνιστικό πνεύμα, επικρατούν τα ποιητικά στοιχεία του δημοτικού τραγουδιού. Στα μετέπειτα διηγήματα, στα οποία ο αγωνιστικός τόνος εξαφανίζεται, το πομπώδες ύφος υποχωρεί και ο τόνος γίνεται πιο χαμηλός και συγχρόνως πιο λυρικός. Επιπρόσθετα τα

ποιητικά στοιχεία – όπως και ορισμένα χαρακτηριστικά τεχνάσματα σε άλλους συγγραφείς²³ – παρατηρούνται στις “κορυφώσεις” ή στα σημεία εκείνα τα οποία σχετίζονται άμεσα με το θέμα του διηγήματος.

Βιβλιογραφία

α) Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αθανασούλης, 1981

Κ. Αθανασούλης, “Σχόλια για την τελευταία 25ετία”, *Τα τελευταία 25 χρόνια της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Νέα Πορεία.

Αργυρίου, 1979

Α. Αργυρίου, “Νέκυια” στο Μ. Χάκκας, *Κριτική θεώρηση του έργου του*. Αθήνα: Κέδρος.

Αργυρίου, 1988

Α. Αργυρίου, “Εισαγωγή” στο *Η μεταπολεμική πεζογραφία* (Α΄ Τόμος) Αθήνα: Εκδόσεις Σοκκόλη.

Βαρίκας, 1975

Β Βαρίκας, *Συγγραφείς και Κείμενα Α*. Αθήνα: Ερμής.

Βαρίκας, 1979

Β. Βαρίκας, *Η μεταπολεμική μας λογοτεχνία*, Αθήνα: Πλέθρον.

Βίττι, 1978

Μ. Βίττι, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

Βλαβιανού, 1994

Α. Βλαβιανού, “Αυτο-βιο-γεωγράφηση σε όλα τα πρόσωπα στο έργο του Γ.

---

23 Βλ., για παράδειγμα, τη συλλογή Αρνούμαι του Σαμαράκη (1961), κυρίως στο διήγημα “Αρνούμαι”: Οι επαναλήψεις και τα αποσιωπητικά παρατηρούνται πολύ περισσότερο στις κορυφώσεις, παρά σε άλλα σημεία.

- Ιωάννου”, *Εντευκτήριο* 28–29: 174–184.
- Δρουκόπουλος, 1992
Α. Δρουκόπουλος, *Γ. Ιωάννου*. Αθήνα: Ειρμός.
- Ζήρας, 1990
Α. Ζήρας, “Συνέχεια και ανανέωση της ηθογραφίας στο έργο του Γ. Ιωάννου”, *Γράμματα και Τέχνες*, Τχ. 62.
- Ηγκλετον, 1989
Τ. Ηγκλετον (μετ. Μ. Μαυρωνάς), *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Θωμαδάκης, 1992
Μ. Θωμαδάκης, “Ανθρωπος και Εξουσία στο Θέατρο του Μ. Χάκκα”, *Διαβάζω* 297:50–53 .
- Ιωάννου, 1964
Γ. Ιωάννου, *Για ένα φιλότιμο*. Θεσσαλονίκη.
- Ιωάννου, 1971
Γ. Ιωάννου, *Σαρκοφάγος*. Αθήνα.
- Ιωάννου, 1974
Γ. Ιωάννου, *Η μόνη κληρονομιά*. Αθήνα.
- Ιωάννου, 1976
Γ. Ιωάννου, *Πεζογραφήματα*. Αθήνα: Ερμής.
- Ιωάννου, 1978–1979
Γ. Ιωάννου, *Φυλλάδιο* 3–4.
- Ιωάννου, 1980
Γ. Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Ιωάννου, 1980
Γ. Ιωάννου, *Επιτάφιος Θρήνος*. Αθήνα: Κέδρος.
- Ιωάννου, 1982
Γ. Ιωάννου, *Φυλλάδιο* 5–6.
- Ιωάννου, 1985
Γ. Ιωάννου, *Φυλλάδιο* 7–8.
- Ιωάννου, 1988
Γ. Ιωάννου, *Χίλια δέντρα και άλλα ποιήματα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Καζαντζής, 1991
Τ. Καζαντζής, “Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά: Μερικές συγκριτικές Διευθετήσεις στην Ποίηση και την Πεζογραφία”, *Εντευκτήριο* 14: 50–55.

- Καρατζαφέρη, 1961
Ι. Καρατζαφέρη, *Επιπλωμένα δωμάτια*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Καρατζαφέρη, 1963
Ι. Καρατζαφέρη, *Η ζωή σε τέσσερις πράξεις*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Καρατζαφέρη, 1966
Ι. Καρατζαφέρη, *4 – 2 = 0*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κεχαγιόγλου, 1984
Γ. Κεχαγιόγλου, “Εις την οδόν Φιλελλήνων” του Α. Εμπειρικού. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Κοκόλης, 1979
Ξ. Κοκόλης, *Δώδεκα ποιητές*, Θεσσαλονίκη 1930 – 1960. Θεσσαλονίκη: Εγνατία.
- Κότσιρας, 1981
Γ. Κότσιρας, “Και τώρα τι να πεις φίλε Τηλέμαχε”, *Τα τελευταία 25 χρόνια της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία.
- Λαμπιρίδης, 1979
Μ. Λαμπιρίδης, “Η άρνηση των αξιών του του συστήματος στο έργο του Μάριου Χάκκα”, *Μ. Χάκκας, Κριτική Θεώρηση του Έργου του*. Αθήνα: Κέδρος.
- Μουλλάς, 1991
Π. Μουλλάς, *Παλίμνηστα και Μη*. Αθήνα: Στιγμή.
- Μπαμπινιώτης, 1984
Γ. Μπαμπινιώτης, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Μαυρομάτη.
- Μπεκατώρος, 1979
Σ. Μπεκατώρος, “Μ. Χάκκας, Η Ήττα και η αξιοπρέπεια ενός ανθρώπου”, *Μ. Χάκκας, Κριτική θεώρηση του έργου του*. Αθήνα: Κέδρος.
- Νικολαΐδης, 1969
Α. Νικολαΐδης, *Οι συνυπάρχοντες*. Αθήνα: Κέδρος.
- Ξένος, 1981
Γ. Ξένος, “25 χρόνια πίσω”, *Τα τελευταία 25 χρόνια της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία.
- 1990
Ποίηση και Πεζογραφία, Πρακτικά Συμποσίου Ποίησης: Αχαϊκές Εκδόσεις.
- Πολίτου-Μαρμαρινού, 1990
Ε. Πολίτου-Μαρμαρινού, “Η ποίηση και η πεζογραφία στα πλαίσια μιας

συγκριτικής ποιητικής”, *Πρακτικά Όγδου Συμποσίου Ποίησης – Ποίηση και Πεζογραφία*. Αθήνα: Αχαϊκές εκδόσεις.

Ρηγάτος, 1979

Γ. Ρηγάτος, “Η ψυχολογία του καρκινοπαθούς στο έργο του Μ. Χάκκα” στο *Μ. Χάκκας, Κριτική Θεώρηση του έργου του*: 146–169.

Τζιόβας, 1993

Δ. Τζιόβας, *Το Παλίμψηστο της ελληνικής αφήγησης*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Τσακνιάς, 1983

Σ. Τσακνιάς, *Δακτυλικά αποτυπώματα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Φωστιέρης – Νιάρχος, 1990

Α. Φωστιέρης – Θ. Νιάρχος, *Σε δεύτερο πρόσωπο*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Χάκκας, 1966

Μ. Χάκκας, *Τυφεκιοφόρος του εχθρού*. Αθήνα: Κέδρος.

Χάκκας, 1970.

Μ. Χάκκας, *Ο Μπιντές*. Αθήνα: Κέδρος.

Χάκκας, 1972

Μ. Χάκκας, *Το Κοινόβιο*. Αθήνα: Κέδρος.

Χάκκας, 1972

Μ. Χάκκας, *Άπαντα*. Αθήνα: Κέδρος.

Χάκκας, 1981

Μ. Χάκκας, *Ενοχή*. Αθήνα: Κέδρος.

1979

Μ. Χάκκας, κριτική θεώρηση του έργου του, Αθήνα. Κέδρος.

β) Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Beaton, 1994

R. Beaton, *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford: Clarendon Press.

Booth, 1976

W. Booth, “Distance and Point – of – View”, *The Theory of the Novel* (ed. By P. Stevick). New York: The Free Press.

Richs, 1989

D. B. Richs, “Secret Political Verses in Twentieth-Century Greek Poetry”, *Folia Neohellenica*. Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert.

Todorov, 1977

Z. Todorov (trans. By R. Howard), *The Poetics of Prose*. Oxford: Blackwell.

Wellek-Warren, 1955

R. Wellek – A. Warren (μετ. Σ. Δεληγιώργη), *Θεωρία Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Δίφνος.

Wright, 1984

E. Wright, *Psychoanalytic criticism*. London: Methuen.

Zimbone, 1993

A. Zimbone, “Η παρουσία του ήρωα στα πεζογραφήματα του Γ. Ιωάννου” *Πόρφυρας* 66:9–17.